

ביטול בפה או בלב

עיין: גמ' לקמן ו,ב-ז,א (אמר רב יהודה – שמע מינה)
גמ' לקמן לא,ב (אמר רב חסדא: וצריך שיבטל בלבו)
משנה לקמן מט,א (ההולך לשחוט וכו')
ירושלמי פסחים ב,ב

רב אמר צריך לומר כל חמץ שיש לי בתוך ביתי ואינו יודע בו יבטל
רי"ף ג,א-ג,ב (אמר רב יהודה – לא מצי מבטל לה)
ר"ן שם ד"ה אמר רב יהודה

האם נראה לך שיש מחלוקת בין הבבלי והירושלמי? איך ניתן לתרץ ולומר שאין מחלוקת?

רמב"ן בהקדמה למסכת ד"ה ונראין הדברים וד"ה ויש לפרש מבטלו בלבו וכו'
מה דעתו בנידון שלנו?

קרוב נתנאל ט,ב

ר"ן לקמן ט,ב (בדפי הרי"ף) ד"ה אמר רב חסדא
מ"א תלד,סק"ו

רמב"ם חמץ ומצה ב,ב

ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שיבטלו בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל:

רמב"ם ברכות יא,טו

נטל את הלולב מברך על נטילת לולב שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו אבל אם בירך קודם שיטול מברך ליטול לולב כמו לישב בסוכה מכאן אתה למד שהמברך אחר שעשה מברך על העשייה אבל נטילת ידים ושחיטה הואיל ובדברי הרשות הן אפילו שחט לעצמו מברך על השחיטה ועל כסוי הדם ועל נטילת ידים וכך הוא מברך על ביעור חמץ בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כמו שיתבאר במקומו:

רמב"ם חמץ ומצה ג,ז

וכשגומר לבדוק אם בדק בליל ארבעה עשר או ביום ארבעה עשר קודם שש שעות צריך לבטל כל חמץ שנשאר ברשותו ואינו רואהו ויאמר כל חמץ שיש ברשותי שלא ראיתיו הרי הוא בטל והרי הוא כעפר אבל אם בדק מתחלת שעה ששית ולמעלה אינו יכול לבטל שהרי אינו ברשותו שכבר נאסר בהנייה:

טור או"ח תחילת תלו

המפרש מיבשה לים או יצא בשיירא ואינו מניח בביתו מי שיבדוק ואין דעתו לחזור בתוך הפסח אם הוא קודם ל' יום לפני הפסח א"צ לבער וכשיגיע הפסח יבטלנו בלבו ואם הוא בתוך ל' יום צריך לבער שכבר חל עליו חובת ביעור כיון שדורשין בהלכו' הפסח ואם דעתו לחזור בתוך הפסח אפילו מר"ה צריך לבער ואם שכח ולא בדק יבטל כשיגיע הפסח וענין הברכה כתב בעל העיטור אם הוא יודע שיש לו חמץ יברך על ביטול חמץ ואם לאו לא יברך ונראה שאפילו יודע שיש לו חמץ בביתו אין צריך לברך כיון שעיקר הביטול בלבו ואם מחשב בלבו לבטל סגי דלא מצינו ברכה על מחשבה שבלב אע"ג שנוהגין לומר כל חמירא וכו' לא מצינו שתקנו חכמים זה אלא שנהגו כך

הגהות מהר"ח שם

ב"י או"ח תלד,ב ד"ה ומה שכתב רבינו

ב"ח או"ח תלד,ד

שו"ע או"ח תלד,ב

אחר הבדיקה מיד בלילה יבטלנו ויאמר: כל חמירא דאיתיה ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה לבטיל וליהוי כעפרא דארעא. הגה: ויאמר הביטול בל' שמבין (מהר"י ברי"ן). ואם אמרו בל' הקודש כל חמירא כולל חמץ ושאר (ת"ה סימן קל"ד). אבל בשאר לשונות צריך להזכיר כל אחד בפני עצמו (ד"ע), וטוב לחזור ולבטלו פעם אחרת ביום י"ד סוף שעה חמישית, קודם שתגיע שעה ששית, שמשתיגיע שעה ששית נאסר ואין בידו לבטלו. הגה: ואין לבטלו ביום אלא לאחר ששרף החמץ, כדי לקיים מצות שריפה בחמץ שלו (מהר"י).

שו"ע או"ח תלו,ב

וי"א דקודם ל' יום שא"צ לבדוק היינו כשאין דעתו לחזור בתוך הפסח, ואע"פ שדעתו לחזור קודם הפסח או אחריו, אינו צריך לבדוק כיון שהוא קודם ל' (וכשיגיע פסח יבטלנו), אבל אם דעתו לחזור בתוך הפסח צריך לבדוק אפילו מראש השנה. ואם שכח ולא בדק, יבטל כשיגיע הפסח ולא יברך על הבטול. הגה: גם אשתו תבדוק ותבטל בביתו, דילמא ישכח לבטל במקום שהוא (כל ב').

שו"ע או"ח תלג,ח

כותל שנשתמש בו חמץ בחורין, ונפל ונעשה גל, אפילו אינו גבוה ג' טפחים כדי חפישת הכלב, אין צריך לבדוק תחתיו כיון שיש בו סכנת עקרב שמצויים בגלים חיישינן שמא אחר שישלים בדיקתו שאינו עוסק במצוה יחפש אחר מחט שנאבד לו ויבא לידי סכנה. והני מילי בסתם, אבל בידוע שיש תחתיו חמץ, אם אין עליו גובה שלשה טפחים, צריך להוציאו משם במרא וחצינא בענין שאין בו סכנה; ואם יש עליו גובה שלשה טפחים, מבטלו בלבו ודיו.

שו"ע או"ח תמד,ז

ההולך ביום ארבעה עשר לדבר מצוה, כגון למול את בנו או לאכול סעודת אירוסין בבית חמיו, ונזכר שיש לו חמץ בביתו, אם יכול לחזור לביתו ולבער ולחזור למצותו, יחזור ויבער; ואם לאו, יבטלנו בלבו. ואם היה הולך להציל מן הנהר ומן הדליקה ומהמפולת ומיד האנס, יבטלנו בלבו ולא יחזור אפילו יש שהות. ואם יצא לצורך עצמו, יחזור מיד; עד כמה הוא חוזר, עד כביצה, פחות מכאן מבטלו בלבו ודיו.

מחלוקת בבלי וירושלמי?

בכמה סוגיות בגמ' שלנו נזכר שהביטול נעשה בלב בלבד. ז,א; לא,ב; מט;א.

אולם בירושלמי כתוב שהביטול נעשה על ידי אמירה דוקא. גם הרי"ף כתב שצריך לומר וכו'.

מנהג (או תקנה) לאומרו - כתב הר"ן שלשון זאת שמובא ברי"ף אינו בגמ', אך כך הדבר מקובל בשם הגאונים. (ייתכן שנהגו כן כדי לפתור במידת מה את הבעיה שיש בביטול שהזכיר הר"ן - שאין דעותיהן שוות, ואם מבטלים בלב בלבד יש חשש שלא מתכוונים כראוי). לפי המהלך של הר"ן אפשר לומר שאין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, אלא שמעיקר הדין הביטול מועיל על ידי מחשבה בלב, והאמירה הוי תקנת חכמים שצריכים ביטול בפה, כדי שיהא מבורר בדעתו, או כמו שפירש הב"ח כדי שעמי הארץ לא ישכחו ולא יבטלו בלבם.

מצד שני הרמב"ן כותב שביטול נעשה בלב, ואין צורך להוציאו בפיו. וכן כתבו עוד ראשונים (אור זרוע, רבנו ירוחם).

אנו כבר דנו בשיטת הרמב"ן, ועיקר דבריו הוא שמשמעות הביטול אינה הפקר, אלא שבלבנו אין אנו מחשיבים את החמץ כלל, והוי כעפר. דין זה הוא דין מיוחד בחמץ (והוא הדין בע"ז) שמבטל אותו מחשיבותו. אכן לפי זה (שאינן כאן הפקר אלא ביטול חשיבותו בלבנו) אין כל סיבה לחייב שהביטול יעשה דוקא בפה.

ואמנם לפי שיטה זו לכאורה אפשר לומר שיש מחלוקת בין הבבלי והירושלמי.

אמירה בלב - אולם ניתן לתרץ גם לפי המהלך הזה כמו שכתב הב"ח, שמה שכתוב בירושלמי שצריכים לומר - היינו לומר בלב.

אפשר לחזק הסבר זה ממה שהרמב"ן בעצמו מביא את דברי הירושלמי כראיה לשיטתו, שאין הביטול מועיל מטעם הפקר, וברור מכאן שאין הוא רואה מהירושלמי שצריכים לומר בפה דוקא.

עוד ראיה לזה שהרמב"ן כותב שגם דעת רש"י היא שביטול הוא בלב ואין צורך להוציא בשפתיו, וכנראה הוא מתכוין לדברי רש"י בדף ד,ב שכתב "השבתה בלב היא השבתה". אולם רש"י בעצמו כותב בדף ו,ב שאומר לשון כל חמירא, אלא כמו שאמרנו שכוונתו שאומר בלב (או שנאמר שזוהי תקנה או מנהג טוב לאומרו בפה).

הבודק צריך שיבטל. בלבו סמוך לבדיקה מיד ואומר כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטיל:

בפה אבל לא משמיע לאוזנו - אמנם אפשר להסביר את הבבלי כמו הירושלמי, וכהסבר המובא בר"ן שכוונת ביטול בלב, היינו שאין צורך לומר בפה בצורה שישמיע לאוזניו, אם כל זאת צריכים לומר בפה ממש.

נפקא מינא בין המהלכים - הרמב"ן בסוף דבריו, כותב שיש אפשרות לפרש שמי שמבטל בפה ואינו מבטל בלב (אלא ליבו עדיין עליו) - עובר בבל יראה ובל ימצא, עד שיהיו פיו וליבו שווים. הרמב"ן עצמו דוחה פירוש זה, לפי שיטתו שלבו היינו ליבו בלבד. כלומר, לא מתחשבים במה שאמר אלא רק במה שבלבו. וזה לשונו: ויש לפרש מבטלו בלבו שאפ"י ביטל בפיו ולבו עליו עובר עד שיהיו פיו ולבו שוין, ואינו מחזור אלא כעין ביטול דע"ז הוא, ובלבו בלבד הוא.

אולם אלו שסוברים שפיו הוא דוקא, יכול להיות שסוברים כן. ודין זה גם מובא להלכה במ"א.

הנודע ביהודה (חלק א, או"ח יח) חולק וסובר שאם ביטל בפיו אין להתחשב במה שבלבו, שדברים שבלב אינם דברים.

פרי מגדים מבדיל בנושא זה בין מקרה שהחמץ ברשותו לבין מקרה שאינו ברשותו. כאשר החמץ מונח בחצירו צריכים שפיו וליבו יהיו שווים, שאם לא כן חצירו קונה בחזרה. אבל אם החמץ אינו מונח ברשותו, אין בכך צורך, שהרי באמת דברים שבלב אינם דברים והולכים רק על פי מה שאמר בפועל.

הרמב"ם לכאורה סותר את עצמו, שבמקום אחד (חמץ ומצה ב, ב) הוא אומר בלבו (וכן כתב בברכות יא, טו), ובמקום אחר (חמץ ומצה ג, ז) כותב שצריכים לומר. הרב קוק כותב שבעיקרון הרמב"ם סובר בלבו בלבד, אלא כשהוא דן למעשה הוא מדבר על תקנת חכמים שצריכים לומר.

ברכה על ביטול חמץ

הטור מביא בעל העיטור לברך על ביטול וחולק עליו. באופן פשוט אפשר לומר שהמחלוקת תלויה בשאלה אם ביטול צריך להיות בפה או לא. וכן הסביר מהרל"ח.

הטור כתב שאף שנוהגים לומר כל חמירא, לא מצינו שתקנו כן, אלא שכך נהגו. בית יוסף מקשה על הטור מדעת הירושלמי שצריכים לומר בפה, ואיך כתב שלא מצינו שיש באמירת כל חמירא תקנת חכמים?

הרב קוק מסביר שאמנם יש תקנת חכמים לומר בפה, אבל זה רק כשהוא עושה בדרך הרגילה. כלומר, כשהוא גם בודק ומבער וגם מבטל. אולם הטור עוסק בדין יוצא בשיירא, וביטול זה הוא שונה מן הכלל. במקרה הזה שיוצא בשיירא, כיון שאינו יכול לבדוק ולבער, הביטול הוא לפי הדין המקורי מדאורייתא, מבטלו בלבו ודיו, ולא נתקנה תקנה מדרבנן לומר בפה. ולכן כתב הטור שבמקרא הזה לא מצינו שתקנו כן לומר בפה.

גם השו"ע נראה שסובר כמו הרמב"ם והרמב"ן שדי במבטלו בלבו, אלא שבסימן תלד כשהוא מדבר על הדרך למעשה הוא מציין את האמירה, ובשאר מקומות לא הזכיר שצריכים לבטל בפה, כיון שהם אינם מעיקר הדין.

לסיכום נראה שאפשר לומר שלכל הדיעות מדאורייתא מבטלו בלבו

ודיו.

